

Қазақстан республикасының мұнай өнеркәсібінің шыныайы осуі ВВП тұрақты осуін қамсыздандырады. Дүние жүзілік мұнай баганың төмендегендең деңгейінің үшін долларды ара түп 2014 жылдың деңгейінің аз бағасыздандына деген келтіреді.

ӘОЖ 18:: 37.1

A.3.ӘЛІПБЕК

ОҚМПИ, Шымкент қ., Қазақстан, педагогика гылымдарының кандидаты, аға оқытушы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ – ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНИҢ ТІРЕГІ

Аннотация

Зерттеуіміздің мақсаты – екі құнды бағытты ашу болып табылады. Біріншісі – салауатты өмір салты туралы Қөшпенділер өркениетіндегі және қазақ халқында қалыптасқан озық тәжірибелер мен салт-дәстүрлер. Екіншісі – жалпы адамзат даму эволюциясындағы құнды идеялар. Мұндай логикалық құрылым – салауатты өмір салтын бүтінгі қуні үрпақ тәрбиесінің тірегі болатындей мәселе және бұл идеяны іске асыратын негізdemелерді айқындау қажет екенін көрсетеді.

Бүтінгі қуні Қазақстанда ұлттық тәрбиенің тиімді жолдарын анықтау барысында салауатты өмір салтын тәрбиенің негізі ретінде қабылдау қажет. Өйткені, осы бағытта жүргізілген зерттеуімізден салауатты өмір салты ұлттық тәрбиенің тірегі ретінде, біріншіден, қөшпенділер өркениетінде дамыған салт-дәстүрлер мен наным-сенімдер; екіншіден, қазақ хандығы тұсында жарық көрген ресми құжаттар: «Қасым ханның Қасқа жолы», «Есім ханның Ескі жолы», «Жеті жарғы»; үшіншіден, қазақ халқы ойшылдарының мұрасы: Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баяны», Құртқа Сұлтанқожаұлының мұрасы т.б. екендігін айқындағы.

Қөшпенділер өркениетіндегі және қазақ халқында қалыптасқан озық тәжірибелер мен салт-дәстүрлер күнделікті өмір тіршілігінде, кәсібінде, мәдениетінде, отбасылық тәрбиесінде орын алғандығы айқын. Ғылыми талдау көрсеткендегі, ғұламалардың, жыршы-жыраулардың, тарихи тұлғалардың тәлім-тәрбиелік идеялары, салауатты өмір салтын насиҳаттайтын ресми құжаттар қазіргі заман талабымен ұштасып, жас үрпактарға ұлттық тәрбие беруде мәнді негіздеме болып отыр.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, өркениет, салауаттылық, эстетика.

Ключевые слова: национальное воспитание, цивилизация, эстетика, здоровый образ жизни.

Keywords: national education, civilization, esthetics, healthy lifestyle.

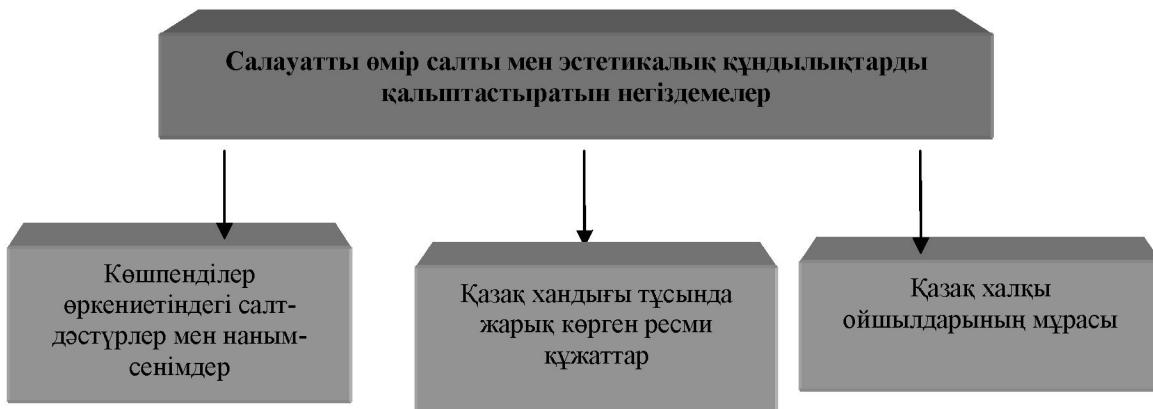
Қазақстан Республикасы әлеуметтік-мәдени дамуының тұжырымдамасында: «Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-мәдени даму жолы дегеніміз – ең алдымен, адамзат дамуының қазыналарына баса назар аудару қажет», - деп атап көрсетілген [1]. Бұл идеяны басшылыққа ала отырып, зерттеу барысында біз екі құнды бағытты ашуды қажет еттік. Біріншіден, салауатты өмір салты туралы Қөшпенділер өркениетіндегі және қазақ халқында қалыптасқан озық тәжірибелер мен салт-дәстүрлер. Екіншіден, жалпы адамзат даму эволюциясындағы құнды идеялар. Өйткені, әр қоғамның тарихи дамуы әлемдегі мәдениеттермен байланысты болып келеді. Мұндай логикалық құрылымы салауатты өмір салтын бүтінгі қуні үрпақ тәрбиесінің тірегі болатындей мәселе екенін көрсетеді және бұл идеяны іске асыратын негіздемелерін айқындауды.

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясында: «Өркениет (латынның *civilis* –азаматтық) қоғамның материалдық және рухани жетістіктерінің жиынтығы» - деп түсініктеме берілген [2]. Соңғы кездері өркениет ұғымына – бір аймақта тұратын халықтардың тарихи тағдырластығы, олардың арасындағы ұзак, әрі тығыз мәдени байланыс нәтижесінде әлеуметтік ұйымдасу мен реттелудің этносаралық жергілікті қауымдастығы», - деген анықтама берілді.

Бұғынгі күні Қазақстанда ұлттық тәрбиенің тиімді жолдарын іздестіру кезінде салауатты өмір салтын тәрбиенің негізі ретінде қабылдау қажет. Өйткені осы бағытта жүргізілген зерттеуімізден салауатты өмір салты ұлттық тәрбиенің тірегі болатында мынадай негізdemелерді атауға болады:

1. Көшпендейлер өркениетінде дамыған салт-дәстүрлер мен наным-сенімдер;
2. Қазақ хандығы тұсында жарық көрген ресми құжаттар: «Қасым ханның Қасқа жолы», «Есім ханның Ескі жолы», «Жеті жарғы»;
3. Қазақ халқы ойшылдарының мұрасы: Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баяны», Құртқа Сұлтанқожаұлының мұрасы т.б.

Осы тұжырымдамалы ойымызды сыйза түрінде көрсетуге болады (1-сурет).

1 сурет – Салауатты өмір салты мен эстетикалық құндылықтарды қалыптастыратын негізdemелер

Сонымен, аталған үш негізде логикалық бірізділікте болып, зерттеуіміздің мазмұнын ары қарай ашуға мүмкіндік береді. Осы логикаға сәйкес, ең алдымен, Көшпендейлер өркениетіндегі салауатты өмір салты туралы озық идеялар мен тәжірибелерді сипаттаған қажет.

Қазіргі таңда ғаламдық жаһандану үрдісінде көптеген ғалымдар Көшпендейлер мәдениетін зерттеуге аса мән беруде. Мұндай қызығушылыққа себеп – көшпендей халықтардың ерекше мәдениеті, табиғатқа деген көзкарасы, бала тәрбиелеудегі өнерімен салт-дәстүрлері. Ежелгі Көшпендейлер өркениетінің тарихи дамуы сонау сақ-ғұн дәүірінен бастау алатыны белгілі. Осыған орай біз сақ-ғұн дәүіріндегі салауаттылық пен эстетикалық құндылықтарды карастыруды жөн көрдік.

Қазіргі отандық мәдениеттінде ғылымында қазақ өркениеті ұғымы қалыптасты. Ол ежелгі көшпелі өркениеттерден бастау алып (сақ, үйсін, қаңлы, ғұн, ортағасырлық түркілік дала империялары, Алтын Орда, Ақ Орда, т.б.), кейін Қазақ хандығы тұсында қалыптасқан, түркі-соғы, түркі-араб синтездері нәтижесінде исламдық суперөркениеттің құрамына енетін этномәдени бірлестікті сипаттау үшін қолданылады. Қазақстанмен жапсарлас жатқан Иран, Ауғаныстан, Пәкістан, Үндістан сияқты елдердің өмірінен сақтардың мәдени-рухани ықпалының ізін күні бүгінге дейін анғаруға болады. Сақ дәүлетінің (мемлекеті іргесін қалаушы – Алып Ер Тұнға (Афрасияб) Дініт–Тәнірлік дін. Яғни көк тәніріне табынып, табиғатпен тіл табысууды өмір сүрудің кепілі, табиғильті өмір сүрудің мұраты деп білген. Жазуы қазіргі ғылым тілінде айтылып жүрген рун жазуы немесе түркі жазуы болған [3].

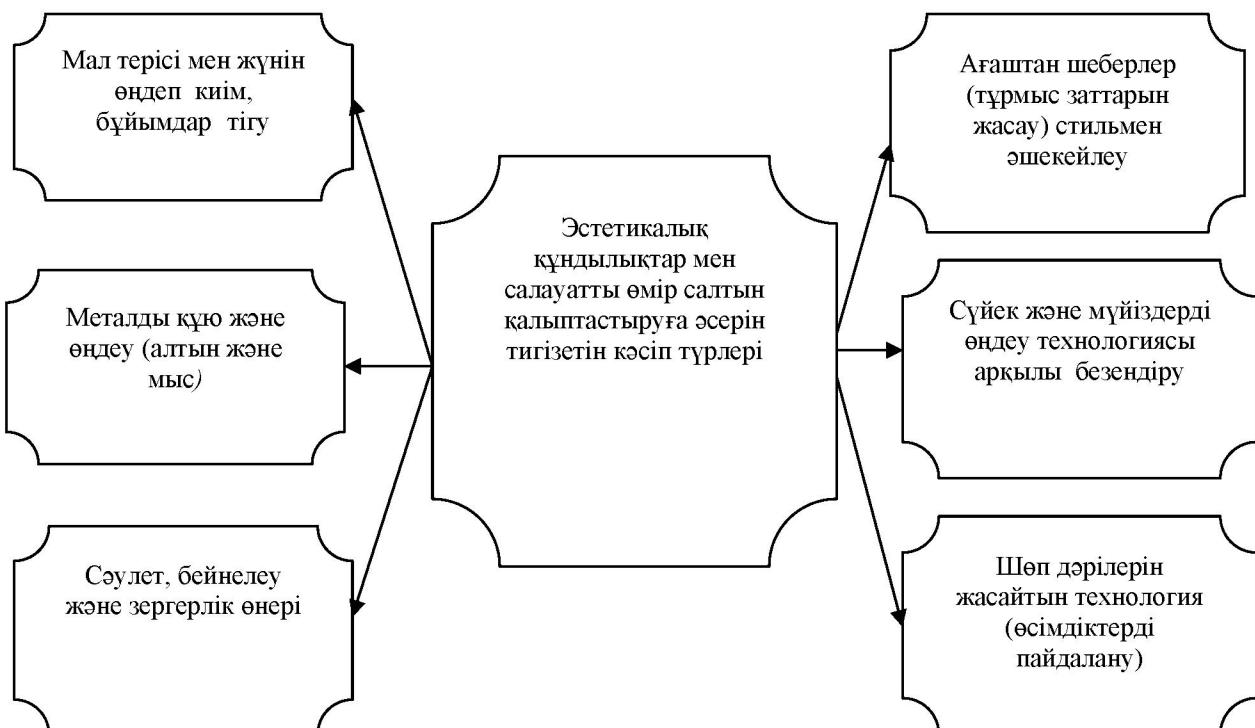
Бұл пікірлерден шығатын қорытынды, ежелгі Сақ мемлекетінің аса құдіретті империя дәрежесіндегі азулы да айбынды өзіндік жазуы, мәдениеті мен тәлім-тәрбие дәстүрі, сондай-ақ табиғатпен етene байланысқан әсемдікті сезініп, салауатты өмір салтын ұстануға інкәрлігі зор көрнекті ел болғаны. Сонымен қатар, ұлан байтақ қазақ жерінде құркелерді мекендейтіндер және көшпендейлер, мал бағумен және сүт ішүмен, ірімшік және ең бастысы қымыздан ірімшік жасаумен айналысадындар да болған; олар тек затты – затқа айырбастаудан басқа кор жинауды және сауда жасауды білмейтін. Бұдан да біз ежелгі қазақ жерін мекендейген тайпалардың салауатты өмір салтын ұстанғанын, пайдаланған ас-тагам түрлерінен анғарамыз.

Сақ елінде тәлім-тәрбиенің, соның ішінде салауатты өмір салтын қалыптастырудың ерекше дамуына қоршаған орта, айналадағы табиғат та әсер еткенін ескеру қажет. Бұл бағыттағы зерттеулерге сүйенсек, скиф жерінде кенеп деген зығырға ұқсас өсімдік денсаулыққа өте пайдалы

болған. Зығырдан ірі артық және жуан кенеп өсімдіктің пайдалану технологиясын скифтер жақсы менгерген. Скиф әйелдері бұлдыр тастың үстіне сауырағаш, самырысын және қара майдан тастап, су құйып, алынған қоспамен бүкіл денесі мен бетін сылайтын. Бұдан дene хош иістенеді, келесі күні жуып тастағанда денесі тазарып, жарқырап шығатын. Тазалық – иманның жартысы деген қанатты сөз бар. Сол ұстанымды көздеген тұлғалар өздерінің ішкі және сыртқы дүниесінің тазалығы арқылы салауатты өмір салтын насиҳаттап отырганы анық. Ендеше ежелгі сақтар жан тазалығымен бірге тән тазалығына да, жеке бастың гигиенасына да зор мән берген. Ұрпақтарының дені сау, таза, иманды да қайратты болып өсуіне ықпал етіп үлгі, өнеге көрсеткен.

Көшпенділер тұрмысында салауатты өмір салтының қалыптасуына эстетикамен байланысты факторлар да кездеседі. Мысалы, сақтардың бейнелеу өнерінде аң, жануарларды және құстарды фантастикалық, шартты түрде көрсететін қолөнер түрлері кездеседі. Сақтардың стилизацияланған ою-өрнектері «төртқұлак», «үтір», «орам», «қосалқа», лотос ғұлі өсімдік типтес және жапырақ. Осындағы атаудағы ою-өрнектер әдемілік жағымен көніл аударады, енбектенген адам эстетикалық ләzzat алып отырады. Зерттеуші-ғалымдардың пайымдауынша, скифтік «аң стилі» - әлемдік мәдениеттегі қызықты құбылыс. Көрші халықтардың мәдениетінің дамуына зор ықпал етіп, батыс елдеріне тараған, европалық өнерде, фольклорда, әдебиетте көрініс тапқан. Аңыздардың барлығы да сак даласындағы қиял-ғажайыпқа толы әнгімелер желісінен алынған, қиялы жүйрік дана халқымыздың ауыз әдебиеті шығармашылығының жемісі [4].

Көшпенді халықтардың тіккен тұлыштары, тері шалбарлар, бас киімдер мен аяқ киімдер, белбеулер сүйектан сақтайтын, ал киіз үйге дайындаған туырлықтары, сәнді киіздері, дулыға, қаптаған қалқандары, сүйектер мен мүйіздерден ат әбзелдерін аң стилінде безендіру нағыз сұлулықтың, әдеміліктің көрінісі болған. Сонымен қазак жерінде мекендереген тайпалардың эстетикалық құндылықтар мен салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған кәсіп түрлері тәлім-тәрбие үрдісінің дамуына көп ықпалын тигізді. Негізгі кәсіп түрлері төменгі суретте көрсетілген (2-сурет).

2 сурет – Эстетикалық құндылықтар мен салауатты өмір салтын қалыптастыруға әсерін тигізетін кәсіп түрлері

Жоғарыда аталған кәсіптердің тәрбиелік мәні ерекше. Қыз балаға киім және үйге қажетті бұйымдарды тігуге, тоқуға үйрету – әже мен аналардың міндеті болған. Тоқыма өнерінің негізгі құрылышы белгісіз. Тоқыма материалы болып қой жүндерін пайдаланды. Киіз бен текеметті

төсекке және үй қабырғаларына ілген. Сонымен қыз бала тәрбиесінің мақсаты – болашақ отбасын құруға дайындау, танымдық қабілетін қалыптастыру, әдемілікке баулу.

Жоғарыда қарастырылған өнер түрлері жастардың эстетикалық талғамын қамтамасыз етеді. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың көптеген салт-дәстүрлер мен наным-сенімдер үлкен рөл атқарған. Қазақ халқында көне дәүірден келе жатқан келесі салт-дәстүрлерді атап айтуға болады:

1. Денсаулық пен тектілікті сактауды мақсат тұтқан ата-мұра қазынасы – рулы ел ұрпақтарының жеті атадан асканша қыз алысып, қыз беріспеу дәстүрі.

2. Жаңа туған нәрестені бесікке салу – тазалық пен дene бітімінің дұрыс өсуіне жағдай жасау.

3. Тұсау кесер дәстүрі – баланың өмірге өз бетінше алғашқы қадамының белгісі.

4. Баланы сұндетке отырызу дәстүрі – денсаулыққа, тазалыққа қосар үлесі мол және атанаңың борышы т.б.

Салауатты өмір салтын насиҳаттайтын наным-сенімдер:

1. Дін – жастарды салауаттылыққа, халық рухының, оның мәдениетінің ажырамас белігі, ұлттық этикалық сана-сезімді қалыптастырудың маңызды факторы.

2. Тыйым-сөздер мен ырымдар – халқымыздың баладан бастап, үлкенге дейін ұлағаттылыққа тәрбиелеудегі бай тәжірибесін түйіндеген қагида. Мысалы, аяқ-қолыңды жіппен байлама; бейуақытта жылама; таяққа сүйенбе, аяққа сүйен; бүйірінді таянба; қолыңды төбене койма; бейуақытта ұйықтама; суға түкірме; жаман жерге отырма; жаман жерді баспа; күлді баспа және т.б.

3. Денсаулыққа байланысты тыйымдар: қолыңды аузыңа салма; тырнағыңды тістеме, себебі қолда тырнақ астында кір болады, соңдықтан ауызға салуға тыйым салынады; мұрныңды шұқыма; жатарда көп тамақ ішпе; жатып ас ішпе; ыстық тамақты қомағайланып жеме; мас қылатын ішімдік ішпе; шылым шекпе.

Сонымен келтірілген салт-дәстүрлер мен наным-сенімдер көшпендейлер халқымыздың бала тәрбиесіне деген ерекше көзқарасын билдіреді. Даны халық салауатты өмір салты мәселесін бала дүниеге келгеннен ойластырған. Сондықтан бесікке салу, тұсау кесер, атқа мінгізу т.б салт-дәстүрлер тазалыққа, дененің ширақтығына бағыттаған. Сонымен бірге бұл дәстүрлердің эстетикалық жақтары да басым байқалады. Өйткені жастардың дene бітімінің әдемілігі, әдепті қылыштары, сейлеген сөздері, талғамдары эстетикалық тәрбиенің тірегі болып келеді. Бүтінгі күні көшпендейлер заманынан дамып келе жатқан салт-дәстүрлер қазақ халқының мәдени-элеуметтік өмірінде үлкен орын алып, ұрпақ тәрбиесінің негізін салып отыр.

Зерттеудің логикасы бойынша, эстетикалық құндылықтар негізінде салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды элементі – реңми құжаттар болып табылады. Осы орайда Қазақ хандығы тұсында жарық көрген жарғылар өте құнды болып келеді. Солардың бірі жоғарыда аталаған «Қасым ханның Қасқа жолы» (XV ғ.), «Есім ханның Ескі жолы» (XV ғ.), «Жеті жарғы» (XVII ғ.) құжаттары. Бұл бағыттағы зерттеу жұмысының нәтижесі көрсеткендегі, салауатты өмір салтын насиҳаттайтын негізгі идеяның бастамасы «Қасым ханның Қасқа жолында» орын алған. Бес тараудан тұратын бұл құжатта жеті аталаға дейін қыз алыспау ұстанымы алғаш рет реңми түрінде жарияланған. Қазақ ұлттың қамын, денсаулығын, генетикалық тазалығын көздеген бұл жарғы әділдіктің кепілі болып келеді. Бұл жерде мұлік заны, қоғамда тәртіп сақтау ережелері, әскери заны, елшілік дәстүрі, жүртшылық заны рәсімделген. Ереже зандары өзгеріссіз XVII ғасырға жетіп, Есімнің кезінде (1598-1645) «Есім салған ескі жол» деп аталағы. Тәуке ханның тұсында (1680-1718) бұл зан ежелгі билер жасаған қалпын жақсы сақтайды. Қазақтың санлақ ойлы билері – Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би – Жарғының ежелгі бес тарауына қосып, «Жеті жарғы» деп өз алдына зан етіп шығарған. Жарғылардың үзінділері халық аузында қысқа мәтіл-сөздерде сақталған.

Тарихи деректер бойынша, жеті аталаға дейін қыз алыспау ұстанымын алғаш рет насиҳаттап, ғылыми тұрғыда негіздеңен қазақ ойшылы Өтейбойдақ Тілеуқабылұлы, «Шипагерлік баян» шығармасының авторы. Өтейбойдақ Тілеуқабылұлы «Ұрпақтар өсе келе ата-анасын асырамақ» - деген дана сөзінен «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны ілерсін» демекші, ата-анасы баласын кішкентай құнінен бастап, қандай тәлім-тәрбие берсе, болашақтағы оның бойында адами қасиеттерінің қалыптасуына иғі әсер ететін сөзсіз екендігін көрсетеді. Даны ойшыл жас ұрпақтың салауатты өмір сүруі үшін отбасының берік ынтымақтастыры аса маңызды рөл атқаратындығы жайында айта келіп, «Босағаның беріктігі» деген ережесінде:

- Ер мен әйел неке оқытып, жұпты болып, бір төсекте бас қосқаннан кейін ғана ұрпақ әкелу;

- Жат жүріс арқылы некесіз баланы дүниеге әкелмеу;
- Баланы тіл-көз бен аурулардан сақтау;
- Орынсыз жыныстық қатынастар арқылы ауру жұқтырмау деген құндылықтары баланы салауаттылыққа тәрбиелеуде физиологиялық, психологиялық, медициналық тұрғыдан айтылған ғылыми негіздер – деп айтудымызға болады [5]. Кейінгі ғасырларда Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының идеялары қазақ халқының дана ғұламасы Құртқа Сұлтанқожаұлының тәжірибесінде жалғасын табады.

Салауатты өмір салты мәселесі Қазақ хандығы тұсында ресми құжаттарда ғана емес, сонымен қатар қазақ халқының ақындары мен ойшылдарының еңбектерінде басқа тәрбие түрлерімен байланыста қарастырылған. XVIII ғасырда өмір сүрген Ақтамберді жырау өзінің толғауларында жаистарды ерлікке, батылдыққа, парасаттылыққа шақырады, қазақ халқының өмір салты мен міnez байлығын көркем бейнелейді:

Білімді тұған жақсылар
Аз да болса көппен тен,
Жақсысы кеткен ауылдың
Артынан жақсы шықпаса,
Өртеніп кеткен жермен тен, – деп білімділікті уағыздаса,
Жаман тұған жігітке
Рахатты күн бар ма.
Өз мінін білген жігіттің

Тәлімінде мін бар ма? – деп, тәлім-тәрбиенің жас үрпақ өмір салтында маңызы зор екендігін көрсетеді [6].

Сонымен, жас үрпаққа ұлттық тәрбие беруде адамзат дамуындағы салауаттылық пен әсемдіктің рухани бай мұраларын, ғұламалардың, жыршы-жыраулардың, тарихи тұлғалардың тәлім-тәрбиелік идеяларын насиҳаттайтын ресми құжаттарды қазіргі заман талабымен ұштастыратын болсақ, оқутәрбие үдерісінде салауатты өмір салты ұлттық тәрбиенің тірегі болатындағы негіздемелердің моні мен мазмұнын жетілдіруге және саламатты Қазақстанның болашағын қалыптастыруға өз үлесімізді қосарымыз анық.

ӘДЕБІЕТ

1 Қазақстан Республикасының әлеуметтік-мәдени этникалық дамуының тұжырымдамасы. - Алматы: Қазақстан, 1993. - 30 б.

2 Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. / Бас ред. Б.Аяған. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2004. - 6.т. – Б.124-125.

3 Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау: оқу құралы. – Алматы: Санат,1997. - Б.26-64.

4 Жанайдаров О. Миғы Древнего Казахстана. Детская Энциклопедия Казахстана. - Алматы: Aruna,2006. - 252 с.

5 Өтейбойдақ Tileukabyluly. Shipagerlik Bajan. - Алматы: Zhalyн, 1996.

6 Келімбетов Н // Ежелгі дәуір әдебиеті. - 1998. – 179 б.

REFERENCES

1 Kazakistan Respublikasyның әлеumettik-mədени jetnikalyk damuypun tұzhyrymdamasy. - Almaty: Kazakistan, 1993. - 30 b.
2 Kazakistan. Yltyk jenciklopedija. / Bas red. B.Ajaғan. – Almaty: «Қазақ jenciklopedijasynyң» Bas redakcijasy, 2004. - 6.t. – B.124-125.

3 Sejdimbek A. Kazak əlemi. Jetnomədeni pajymdaу: oқu құrалы. – Almaty: Sanat,1997. - B.26-64.

4 Zhanajdarov O. Mify Drevnego Kazahstana. Detskaja Jenciklopedija Kazahstana. - Almaty: Aruna,2006. - 252 s.

5 Өтейбойдақ Tileukabyluly. Shipagerlik Bajan. - Almaty: Zhalyн, 1996.

6 Kelimbetov N // Ezhelgi dәuіr әdебiетi. - 1998. – 179 b.

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ – ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Резюме

Автор в этой статье рассматривает здоровый образ жизни как основу национального воспитания в Казахстане. Сделан анализ значения эстетического воспитания и здорового образа жизни в опубликованных официальных документах во время казахского ханства и развитых традиций цивилизации кочевников.

HEALTHY LIFESTYLE – BASES OF NATIONAL EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Summary